

Micro, meso en macro?

Reflectie op de maatschappelijke rol van geestelijk verzorgers

Naar aanleiding van een recent VGVZ-symposium en de diverse bijdragen daaraan, reflecteren de auteurs op de maatschappelijke rol van geestelijk verzorgers. Zij formuleren ook enkele aanbevelingen.

Hanneke Muthert en Nienke Fortuin

TIJDENS DE CORONACRISIS kreeg de professie van geestelijk verzorger het stempel van ‘cruciaal beroep’ in de categorie zorg en maatschappelijke ondersteuning. Het was toen van vitaal belang dat de samenleving draaiende bleef; geestelijk verzorgers, zo oordeelde men, droegen daaraan bij. Media belichtten vervolgens van alle kanten hoe geestelijk verzorgers deze maatschappelijke rol vormgaven in individuele contacten, bij de ondersteuning van teams en medewerkers en op organisatie- en beleidsniveau. Even was de beroepsgroep zichtbaarder dan ooit (Csaba e.a., 2022; Muthert e.a., 2021). Nu we enige jaren verder zijn en andere maatschappelijke thema’s op de voorgrond staan, blijkt het met die erkenning ook zomaar weer anders te kunnen zijn.

Het concreet en zichtbaar continueren van deze maatschappelijk vitale rol blijkt vanzelf-

sprekend noch eenvoudig voor de (marginale) beroepsgroep van geestelijk verzorgers. Dat heeft onder meer te maken met het ontbreken van een gezamenlijke lijn. De *Beroepsstandaard geestelijk verzorger* uit 2015 beschrijft de taken weliswaar op drie niveaus – micro, meso, en macro (VGVZ, 2016, p. 11-12) – wat kan worden ingevuld vanuit de verschillende rollen en competenties. Maar een uniforme of praktische vertaalslag naar vooral de diverse meso- en macrotoepassingen ontbreekt. Dit gemis aan overeenstemming over het wat en hoe van de maatschappelijke positionering laat veel vrijheid aan de individuele geestelijk verzorger. Diegene besluit of en, zo ja, ook hoe hij of zij dat deel vormgeeft.

Sommige geestelijk verzorgers en cliënten waarderen deze persoonlijke invulling, anderen zien ook de schaduwzijden. Naar buiten toe lijkt een herkenbaar maatschappelijk profiel te ontbreken en intern mist een helder overzicht van alle maatschappelijke inspanningen. Dat doet vermoeden dat ook de buitenwacht niet altijd een helder beeld heeft van de maatschappelijke potentie van de beroepsgroep, tenzij een beroepsbeoefenaar zich herkenbaar en op toegankelijke wijze sterk maakt voor een specifiek thema in de eigen praktijk of regio. Op uitvoeringsniveau is de positie van geestelijk verzorgers niet vanzelfsprekend (VGVZ, 2016, p. 46). Saillant detail is dat

wij met regelmaat de vraag horen: 'Hoe kan het toch dat het psychiaters [of een andere beroepsgroep] wél lukt om overal te spreken over de rol van zingeving, waar wij daar maar niet in slagen? En dat terwijl wij ons daar al jaren hard voor maken?' Een ander gevolg is dat de kennis ontbreekt over in hoeverre en op welke wijze deze rol op team, organisatie- en beleidsniveau vorm krijgt en hoe deze diverse praktijken uitwerken.

Symposium

Het is belangrijk om meer over de maatschappelijke rol van geestelijk verzorgers te weten te komen. Zichtbare, goede praktijken komen de herkenbaarheid van het vak ten goede. En die maatschappelijke rol biedt tevens kansen. In het sociale domein en in de gezondheidszorg komen immers nogal wat vragen op ons af over vergrijzing, ontgroening, personele en financiële schaarste, naast andere grote samen-

levingsvraagstukken (Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, 2021). Hoe pakken geestelijk verzorgers bij deze ontwikkelingen hun maatschappelijke rol op? Waar zien en grijpen zij kansen? Waar ligt ruimte om die rol nog sterker te gaan belichamen? En ook: waar handelen zij niet of springen zij niet in, omdat ze juist geen ruimte zien of ervaren, of omdat zij vanwege andere oorzaken grenzen trekken en nee zeggen?

Om deze thematiek weer op de agenda te krijgen, organiseerde de Commissie Wetenschap van de VGVZ in april 2024 het voorjaarssymposium *Hoor ik er ook bij? Horen wij er wel bij? Reflectie op de maatschappelijke rol van geestelijk verzorgers vanuit onderzoek en praktijk*. In het vervolg van deze bijdrage beschrijven we eerst het centrale thema van het symposium en de samenhang met de maatschappelijke positionering van geestelijk verzorgers. Vervol-

gens lichten we diverse kernaspecten van die maatschappelijke rol uit, zoals de inleiders die naar voren brachten. We sluiten af met enkele suggesties om dit onderwerp verder te kunnen brengen.

Bestaansbevestiging als maatschappelijk aangrijpingspunt

Als aangrijpingspunt voor die maatschappelijke rol werd voor het symposium het thema 'bestaansbevestiging' gekozen. Onderzoek laat zien dat dit thema een grote rol speelt binnen het individuele aanbod van geestelijke verzorging (Körver e.a., 2023). Tegelijkertijd dient het spanningsveld van een tekort zich juist daar aan. De geestelijk verzorger kan in individueel contact nog zo hard bevestigen dat het bestaan van de gesprekspartner ertoe doet, maar het waarom achter het verlangen naar bestaansbevestiging overstijgt vaak het individuele niveau. Kortom: erbij horen en mee kunnen doen, is een fundamenteel menselijk verlangen, maar nogal wat sociaal-maatschappelijke omstandigheden verhinderen dat voor grote groepen mensen.

Het is belangrijk om meer over de maatschappelijke rol van geestelijk verzorgers te weten te komen

Waar individuele bestaansbevestiging tekortschiet, verwacht je dat geestelijk verzorgers hun maatschappelijke rol aanwenden op de verschillende niveaus. Precies rond die thema's en casuïstiek zou iets zichtbaar moeten worden over welke vormen gebruikt worden, hoe deze uitwerken en waar de grenzen liggen. Daartoe presenteren inleiders onderzoeksprojecten over en praktijken van geestelijke verzorging in verschillende situaties van bestaansonzekerheid, zoals leven met een licht verstandelijke beperking, leven met armoede en/of laaggeletterdheid, morele verwonding (bij veteranen), het doorlopen van een gen-

derbevestigend traject en de onzichtbaarheid van 'roze' senioren in de ouderenzorg. Met deze toespitsing op afzonderlijke thema's lijken deze op zichzelf te staan, terwijl er zeker ook dwarsverbanden mogelijk zijn. Thematisering helpt wel om heel precies te kijken wat geestelijk verzorgers ondernemen of signaleren en waar dat toe leidt.

Opbrengsten van het symposium

In verschillende symposiumbijdragen worden zes taken of kernaspecten van de maatschappelijke rol toegelicht. Wat staat de geestelijk verzorger zoal te doen bij het oppakken van de maatschappelijke rol?

Belangenbehartiging op meso- en macroniveau

André Mulder, bijzonder hoogleraar levensbeschouwing en geestelijke volksgezondheid aan de Rijksuniversiteit Groningen en senior onderzoeker aan de Protestantse Theologische Universiteit, laat de toehoorders aan de hand van de songtekst *Fast car* van Tracy Chapman een levensverhaal horen waarin het wel of niet 'erbij horen' een grote rol speelt en waarin dit duidelijk gelinkt is aan maatschappelijke omstandigheden. Erbij horen is een fundamentele, existentiële behoefte, noodzakelijk om iemand te kunnen zijn; een gevoel dat vaak bevraagd wordt bij mensen met een verstandelijke beperking (Hall, 2009; Bredewold e.a., 2020). Mulder bepleit een duidelijke rol voor geestelijk verzorgers wanneer zij bij deze doelgroep ervaringen van uitsluiting, overvraagd worden en eenzaamheid signaleren (Mulder & Tromp, 2022). Naast individueel contact moet de geestelijk verzorger zich opwerpen als belangenbehartiger of bondgenoot van de gesprekspartner, zowel binnen de organisatie (mesoniveau) als in de samenleving (macroniveau). Dat spreekt niet vanzelf; er is op dat gebied handelingsverlegenheid.

Gesprekspartner nog meer centraal stellen
Sujin Rosie, promovenda aan de Rijksuniversiteit Groningen, richt zich op goede aansluiting bij mensen die leven in armoede en/of met laaggeletterdheid. Daarbij put zij uit de onderzoeksbevindingen van een tweejarig

leernetwerk (Muthert & Rosie, 2024) van de Kenniswerkplaats Zingeving. De kern van haar boodschap luidt: geestelijk verzorgers moeten veel sterker uitgaan van de ander om tot aansluiting te komen op micro-, meso- en macro-niveau. Hier is omdenken gevraagd. Als de ander centraal staat, is het helpender om uit te gaan van een werkmodel dat de 'existentiële uitwisseling' met die ander mogelijk maakt, dan van een model dat de verdeling van taken tussen hulpverleners reguleert (zoals het ABC-model dat doet in de palliatieve zorg). Drie werkwoorden vormen de basis: aansluiten, bewegen en communiceren. Die acties weet Rosie met voorbeelden concreet te verbinden aan de verschillende niveaus van een specifieke maatschappelijke opdracht. Zij suggereert onder meer: stel jezelf de vraag welke aansluitingsvorm, beweging en communicatie gevraagd zijn om mensen met laaggeletterdheid te bereiken die er nu niet vanzelfsprekend bij horen, en die ook weinig gezien worden bij de gesubsidieerde GV Thuis. In de nabije toekomst zal Rosie over dit 'nieuwe abc-model' publiceren.

Je op alle niveaus gelijktijdig inzetten en geduldig zijn

Geestelijk verzorger Anton Koolwijk beschrijft hoe in de ouderenzorg 'roze senioren' nogal eens een verborgen bestaan leiden en hoe hij daar (sinds 2006) aandacht voor vraagt in Amsterdam. Aan de hand van het verhaal van een verpleeghuisbewoner die op 88-jarige leeftijd het verlangen uit om geregeld als dame gekleed te gaan (Sevil, 2016), blijkt dat gelijktijdige inzet op alle drie niveaus gevraagd is. Op microniveau gaat Koolwijk in gesprek over seksuele diversiteit met zowel roze als andere senioren. Het mesoniveau betreft het signaleren van de mate van ruimte voor diversiteit, het gesprek aangaan binnen de organisatie en train-de-traineractiviteiten. Koolwijk start groepen op die hij net zolang zelf leidt tot een collega deze kan overnemen, om het initiatief vervolgens zelf elders weer op te starten. Acties op macroniveau houden in: cultuursensitief zijn, de sociale media inschakelen en de cultuurontwikkeling binnen de organisatie rondom deze thematiek goed volgen. Zo

merkt Koolwijk bijvoorbeeld op dat voor een veranderende populatie zorgmedewerkers genderdiversiteit (opnieuw) een moeilijk thema is. Een dergelijk breed takenpakket vraagt volgens hem om standvastigheid en veel geduld om het doel van inclusiviteit goed voor ogen te houden.

Actief nieuwe kennis opdoen en delen met collega's

De wijze waarop zorg door een samenleving wordt vormgegeven, weerspiegelt doorgaans veranderingen in maatschappelijke opvattingen. Dat geldt, zoals ook Koolwijk stelt, eveneens voor genderzorg. Al sinds het begin van de jaren zeventig in de vorige eeuw biedt het VUmc van Amsterdam UMC specialistische genderzorg. Het laatste decennium neemt het aantal aanvragen voor genderbevestigende trajecten sterk toe (Das e.a., 2023). Geestelijk verzorger Dalin Veldman en onderzoeker Lenneke Post presenteren een onderzoek waaruit

Zichtbare, goede praktijken komen de herkenbaarheid van het vak ten goede

blijkt dat identiteit en integriteit belangrijke aspecten zijn die aan de orde komen bij gendertrajecten (Van Klaveren e.a., 2018; Veldman, 2023). Ook valt de zoektocht naar genderidentiteit geregeld samen met het (her)vinden van een spirituele of religieuze identiteit (Beckman & Van den Berg, 2018). In deze zoektocht kunnen geestelijk verzorgers reflectieve ondersteuning bieden waarbij even geen directe behandeldoelen of -criteria centraal staan, wat een verademing kan zijn. Aandacht voor genderdiversiteit vraagt van geestelijk verzorgers dat zij zich specifieke kennis en expertise van genderincongruentie en genderbevestigende trajecten eigen maken in (post)initieel onderwijs. Die kennis is ook nodig voor hun tweede taak: andere zorgprofessionals gevoelig maken voor de thematiek rond genderincongruentie (zie ook Sonnevill, 2023).

Je politiek uitspreken over morele lessen uit toevertrouwde verhalen

Laura Mudde is promovenda aan de Universiteit voor Humanistiek en presenteert een analyse van haar interviews met veteranen en geestelijk verzorgers bij defensie. De analyse laat zien wat geestelijke verzorging bijdraagt aan het kunnen leven met morele verwonding. Ten eerste is dit de relationele dimensie, waardoor het gesprek als gelijkwaardig ervaren wordt. Ten tweede draagt de levensbeschouwelijke communicatie hieraan bij die tot uiting komt bij rituelen of de verbinding met levensbeschouwelijke verhalen. Ten derde benadrukt Mudde de autonome positie van geestelijke verzorging binnen defensie, waarbij de geestelijk verzorger meegaat op missies en zo de leefwereld van veteranen uit eigen ervaring kent. Een sterk punt van de term 'morele verwonding' (Boudreau, 2011, p. 750) is dat deze het probleem situeert waar het thuis hoort: niet in de zorg of bij defensie, maar in de maatschappij, de gemeenschap en de familie. Dat is de plek waar morele vragen gesteld moeten worden. Morele verwonding treedt op in de specifieke omstandigheden waarin een militair is gebracht door politieke besluitvorming (Vos, 2019) en is daarmee een samenlevingsvraagstuk. Dit betekent dat we de intense morele vragen die militairen zichzelf stellen ook aan onszelf moeten stellen. In die verbinding, tussen de morele vragen (en verwonding) van militairen en iedere andere burger, kan de geestelijk verzorger een rol spelen. Zodoende stelt Mudde dat geestelijk verzorgers zich in het politieke domein meer moeten uitspreken over de morele lessen uit de verhalen van veteranen, al kan dat op gespannen voet staan met de vrijplaats die geestelijk verzorgers aan veteranen bieden.

Oog hebben voor maatschappelijke problematiek en zichtbaar zijn in de wijk
Veronique Vaarten heeft vanuit haar werk bij Wmo radar met geestelijk verzorgers samenwerkt in het sociale domein. Vanuit dit buitenstaanderperspectief ziet zij kansen voor geestelijk verzorgers om hun maatschappelijke rol in de wijk vorm te geven: a) zorg dat je zichtbaar en vindbaar bent in de wijk en sluit

aan bij het 'gewone leven' van mensen (bijvoorbeeld door deelname aan een wandelgroep of aan te sluiten bij een eettafel), b) doe ook aan groepswork, met aandacht voor de maatschappelijke omstandigheden die existentiële persoonlijke problematiek vergroten, en c) heb niet alleen oog voor persoonlijk verlies en leed, maar ook voor het onrecht dat mensen op maatschappelijk vlak ondervinden. Met andere woorden: zorg dat je zichtbaar bent in de wijk en verbind individuele verhalen met maatschappelijke problematiek en gezamenlijke oplossingsrichtingen.

Goed vervolg

De rol van belangenbehartiger in het maatschappelijk discours sluit aan bij de intermediaire competentie die de *Beroepsstandaard* noemt (VGZ, 2016, p. 14) en die van geestelijk verzorgers vraagt dat ze als bemiddelaar en pleitbezorger kunnen optreden in relevante netwerken. Maar welke concrete maatschappelijke taken of bemiddelende rollen worden hierin van geestelijk verzorgers verwacht? Die vraag kan simpelweg nog niet volledig worden beantwoord; het symposium bood geen totaaloverzicht van perspectieven en praktijken. Ook zullen geestelijk verzorgers van elkaar verschillen in de mate waarin ze zich maatschappelijk kunnen en willen inzetten.

De taken die de presentatoren uitlichtten zijn bovendien niet aan specifieke thema's voorbehouden.

Maar in deze bijdrage is generaliseren niet ons doel. Zoals een van de ggz-gesprekspartners in een gespreksgroep opmerkte: 'Alsjeblieft geen luchtfietsen!' Met deze gesprekspartner zijn we juist op zoek naar concrete praktijken, opdat de beroepsgroep daarvan kan leren om zich de maatschappelijke rol meer eigen te maken. Dan valt op dat er vooral op meso- en macroniveau nog veel werk te doen is. Er werden nogal wat wensen, tips of adviezen uitgesproken, zowel tijdens de presentaties als in de kleinere gespreksgroepen, die nog geen gangbare praktijk (b)lijken. Daarnaast lijkt de vormgeving van meso- en macroactiviteiten sterk persoons- en ook contextafhankelijk. Ook zijn de randvoorwaarden en kaders van het werk niet altijd bemoedigend.

Aanbevelingen

Hoe kunnen we dan de inzet op de verschillende niveaus (vooral meso- en macroniveau) voor de beroepsgroep als geheel verder brengen? We zien ten minste twee aanknopingspunten: ten eerste verdient het aanbeveling om goede en minder geslaagde voorbeelden op proces en inhoud nader te beschrijven en

met elkaar te vergelijken, wat handvatten voor de gehele beroepsgroep kan bieden. Concreet adviseren we dat geestelijk verzorgers bestaande goede voorbeelden als werkbeschrijving opnemen in de kennisbank van de Kenniswerkplaats, zodat het wiel niet telkens opnieuw uitgevonden hoeft te worden. Daarnaast is het zinvol dit vraagstuk verder vorm te geven in lijn met de onderzoeksagenda (Schuhmann e.a., 2021).

Ten tweede bevelen we aan om expliciet het gesprek te voeren over maatschappelijke doelgroepen en thema's die al dan niet (voldoende) in beeld zijn. Het is immers belangrijk om binnen beperkte tijd en als relatief kleine beroepsgroep bewust af te wegen aan welk(e) doelgroep of maatschappelijk thema je je actief verbindt. Daarbij kan een aantal vragen helpen: kunnen we als team (maatschappelijke) taken verdelen? En als beroepsgroep: op basis van welke criteria en (ethische) afwegingen kiezen we ervoor om in specifieke groepen of op maatschappelijke thema's (tijdelijk) meer te investeren? De antwoorden op deze vragen verdienen een duidelijk herkenbare plek op de agenda van bijvoorbeeld de VGVZ-werkvelden en bij de regionale bijeenkomsten van de samenwerkende Centra voor Levensvragen.

Prof. dr. J.K. Muthert is is hoogleraar godsdienstpsychologie met bijzondere aandacht voor geestelijke verzorging en welzijn aan de Rijksuniversiteit Groningen. E-mail: j.k.muthert@rug.nl.
Dr. N.P.M. Fortuin is universitair docent empirische en praktische religiewetenschap en coördinator van de masterspecialisatie geestelijke verzorging bij de Faculteit der Filosofie, Theologie en Religiewetenschappen van de Radboud Universiteit te Nijmegen.

Met dank aan Christien den Draak, Anton Koolwijk, Laura Mudde, André Mulder, Lenneke Post, Sujin Rosie, Veronique Vaarten en Dalin Veldman voor hun bijdragen aan het voorjaarssymposium van de Commissie Wetenschap (VGVZ, 2024).

Literatuur

- Beckman, M. & Berg, M. van den (2018). Zorg in transitie: een handreiking voor geestelijke verzorging aan transgender personen. *Tijdschrift Geestelijke Verzorging*, 21 (92), 12-21.
- Boudreau, T. (2011). The morally injured. *Massachusetts Review*, 52 (3/4), 746-754.
- Bredewold, F., Hermus, M. & Trappenburg, M. (2020). 'Living in the community' the pros and cons: a systematic literature review of the impact of deinstitutionalisation on people with intellectual and psychiatric disabilities. *Journal of Social Work*, 20 (1), 83-116.
- Csaba, S., Vandenhoek, A., Best, M., ... & Willander, E. (2022). Chaplain leadership during COVID-19: an international expert panel. *Journal of Pastoral Care and Counseling*, 76 (1), 56-65.
- Das, E., Wasserbauer, M. Loopuijt, C., ... & Verhaak, C. (2023). *Mijn gender, wiens zorg? Onderzoek naar de toename in en veranderingen van de vraag naar transgenderzorg* (onderzoeksrapport). Website: <https://open.overheid.nl/documenten/ronl-7e8b1d64do4czb20cc8dc2a1989cc3e40634d4d8/pdf> (4 juli 2024).
- Hall, S. (2009). The social inclusion of people with disabilities: a qualitative meta-analysis. *Journal of Ethnographic and Qualitative Research*, 3 (3), 162-173.
- Klaveren, M. van, Reus, N. de & Post, L. (2018). Op weg naar mijzelf: existentiële ondersteuning van transgender personen tijdens de transitie. *Tijdschrift Geestelijke Verzorging*, 21 (92), 24-29.
- Körver, S., Walton, M. & Toom, N. den (Eds.) (2023). *Richting, repertoire en resultaat: uitkomsten van het Nederlandse Case Studies Project Geestelijke Verzorging (2016-2021)*. Website: <https://www.ucgv.nl/wp-content/uploads/2023/09/Richting-Repertoire-Resultaat-Eindrapport-CSP-2023.pdf> (4 juli 2024).
- Mulder, A. & Tromp, T. (2022). Jongeren met een licht verstandelijke beperking als uitdaging voor geestelijk verzorgers. *Tijdschrift Geestelijke Verzorging*, 25 (107), 20-29.
- Muthert, H. & Rosie, S. (2024). *Lessons learned in het Leernetwerk laaggeletterdheid, langdurige armoede en geestelijke verzorging thuis: in vijf activiteiten op zoek naar aansluiting*. Website: https://pure.rug.nl/ws/portalfiles/portal/912653097/Muthert_Rosie_-_Rapportage_lessons_learned.pdf (4 juli 2024).
- Muthert, H., Jonge, D. de & Draak, C. den (2021). 'In verband met corona': een jaar lang geestelijke verzorging bij crisis. *Tijdschrift Geestelijke Verzorging*, 24 (102), 10-19.
- Schuhmann, C., Mulder, A. & Körver, S. (2021). *Door de bomen het bos leren zien: landelijke onderzoeksagenda geestelijke verzorging 2021-2025*. VGVZ.
- Sevil, M. (2016). *Anita (1926-2016) hield zich schuil in mannenkleding*. Website: <https://www.parool.nl/nieuws/anita-1926-2016-hield-zich-schuil-in-mannenkleding~boabb363> (4 juli 2024).
- Sonneville, S.A. (2023). Spiritual support of transgender individuals: a literature review. *Journal of Health Care Chaplaincy*, 29 (2), 196-210.
- Veldman, L. (2023). *Een wereld die niet voor je gemaakt is: exploratief onderzoek naar rouw- en verlieservaringen van non-binaire (trans)personen met een mogelijke behandelwens* (masterscriptie Universiteit voor Humanistiek). Website: <https://research.uvh.nl/en/studentTheses/een-wereld-die-niet-voor-je-gemaakt-is> (4 juli 2024).
- Vereniging van Geestelijk Verzorgers (2016). *Beroepsstandaard geestelijk verzorger 2015*. VGVZ.
- Vereniging van Geestelijk Verzorgers (2024). *Symposium VGVZ commissie wetenschap 2024*. <https://vgvz.nl/evenement/hoor-ik-er-ook-bij-horen-wij-er-wel-bij> (4 juli 2024).
- Vos, P. (2019). *Het gedeelde verhaal van een beschadigde moraal: moral injury en de geestelijke verzorging bij de krijgsmacht* (inaugurale rede Protestantse Theologische Universiteit). Website: http://theoluniv.uv.rug.nl/258/1/VosPH_Het%20gedeelde%20verhaal_oratie_8okt2019.pdf (4 juli 2024).
- Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2021). *Kiezen voor houdbare zorg: mensen, middelen en maatschappelijk draagvlak* (rapport 104). Website: <https://www.wrr.nl/publicaties/rapporten/2021/09/15/kiezen-voor-houdbare-zorg> (4 juli 2024).